

УДК 81«652» Сковорода

АНТОНІМІЧНІ ПРОТИСТАВЛЕННЯ У «СИЛІ» БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ВИРАЗНОСТІ

Марія Ріпей

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: maria-kr@ukr.net*

Розглянуто антонімічні протиставлення у «силі» байок Григорія Сковороди як засіб мовної виразності. На підставі довідкової літератури проаналізовано антонімічні пари «світло–тьма», «старість–юність», «добрий–лихий», «багатий–жебрак».

Ключові слова: антонімічна пара, мовна виразність, словникова стаття.

Визначення актуальності проблеми. Простежується значна увага науковців до проблем лексичної семантики, «дослідження яких дає змогу глибше усвідомити такі складні теоретичні питання, як співвідношення мови і позамовного світу, мови і мислення» [1].

Вивчення антонімії як складного й багатоаспектного лексико-семантичного явища у жанровому різноманітті художньої літератури, що «характеризується емоційністю, експресивністю, естетичною мотивованістю мовних засобів, образністю» [11], має велике значення. Адже для кожного журналіста «важливою є проблема вибору точного і яскравого... і виразного слова» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище антонімії досліджували Л. Булаховський, Л. Полюга, М. Кочерган, Л. Лисиченко, Н. Бобух, Н. Венуа та ін.

Антоніми — один із найяскравіших засобів мовної виразності. Вони «допомагають чітко розрізнити поняття, уявлення, сприяють точності та ясності вираження думки» [3, с. 38], «за допомогою контрастного зіставлення фактів найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початок» [7, с. 6]. Адже «схильність до протиставлення — один з характерних виявів природної особливості людського мислення. У процесі пізнавальної діяльності індивідуум уявно порівнює предмети, властивості, процеси й дії навколишньої дійсності, зіставляє їх, виділяючи серед них протилежні...» [1].

Найчастіше антоніми використовують для різкого й несподіваного зіткнення понять у заголовках; для протиставлення, розмежування понять за семантичними ознаками; для зіставлення, порівняння різних реалій і понять; для антонімічної градації понять, для їх розмежування [2].

Формулювання цілей статті. Ставимо за мету на підставі довідкової літератури розглянути антонімічні пари, наведені у «силі» байок Григорія Сковороди, як засіб мовної виразності.

Виклад основного матеріалу. Григорія Сковороду називають «першим розумом нашим» [5, с. 192], вважають, що його роль в українському культурному процесі «треба порівнювати з подібними постатями в інших народів: з Декартом і Паскалем у французів, Беконом і Юмом в англійців, Ляйбніцом і Кантом у німців» [5, с. 193].

Байки Григорія Сковороди критичного, викривального характеру, наповнені дидактичним матеріалом, мають «свою мистецьку специфіку. Кожна з них вирізняється розгорнутим сюжетом, композиційно складається з двох частин — основного сюжету і «сили», тобто моралі» [6, с. 25].

За допомогою антонімічних протиставлень у «силі» своїх байок Григорій Сковорода (як читаємо його байки у перекладі В. Шевчука) відображає філософію життя, повчає, возвеличує віру, доброту, розум:

- Кінець, як у кільці, завжди з'єднаний зі своїм початком, залежить від нього («Собака та Кобила»);
- Світло й тьма, тління і вічність, віра і безчестя складають світ цей і потрібні одне для одного («Нетопир та двоє пташок — горлиці та голуба»);
- Юність і старість, хворість і здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зима і літо — кожний стан, стать, і вік, і всяка живність має власні свої вигоди («Кріт та Лінкс»);
- Страх Божий — джерело мудрості, і веселощів, і довговічності, а зневіра — солодка їжа, що ховає в собі гірку труту («Щука та Рак»);
- Найбільша неспорідненість — між добрим і лихим серцем («Соловей, Жайворонок та Дрізд»);
- Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору («Пси»);
- Ліпше з одним розумним та добрим душею жити в любові та шані, аніж з тисячею дурнів («Сова та Дрізд»);
- Який безлік багатіїв щодня перетворюється на жебраків... І недаремно Платон сказав: «Усі королі — з рабів, а всі раби походять з королів» («Жаби»);
- Дурень шукає місця, а розумного і в кутку видно («Два коштовні камені — Діамант і Смарагд»).

«Всю складність чи суперечність зображуваного явища» [3, с. 38] Сковорода розкриває, використовуючи у «силі» своїх байок семантично контрастні та водночас стилістично виразні лексеми: «розумний — дурний»; «розумний — дурень»; «один — тисяча»; «багатий — жебрак»; «король — раб»; «кінець — початок»; «світло — тьма»; «тління — вічність»; «віра — безчестя»; «юність — старість»; «хворість — здоров'я»; «смерть — життя»; «ніч — день»; «зима — літо»; «солодкий — гіркий»; «добрий — лихий» тощо.

У «Словнику антонімів української мови» пояснено, зокрема, лексеми «розумний — дурний» [7, с. 170–171], «кінець — початок» [7, с. 154–155], «життя — смерть» [7, с. 97–98], «день — ніч» [7, с. 87], «зима — літо» [7, с. 109], «солодкий — гіркий» [7, с. 176].

У «силі» байки «Нетопир та двоє пташок — горлиці та голуба» Григорій Сковорода протиставляє «тління» («те, що ледве горить, догоряє» [9, т. 10, с. 154]) і «вічність» («безконечне», «безперестанне» [9, т. 1, с. 691]), «віру»

(«впевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки» [9, т. 1, с. 679]) і «безчестя» («те, що завдає неслави; ганьба» [9, т. 1, с. 153]), а також «світло» і «тьму», що як антонімічну пару наведено у словниковій статті «світло — темрява» «Словника антонімів української мови» [7, с. 173].

«Словник синонімів української мови» до слова «темрява» подає такі синоніми: **«пільма, темнота, морок, тьма, тїнь, чорнота, темїнь розм. ...»** [8, т. 2, с. 732]. Як дізнаємося з одинадцятитомного словника української мови, слово «тьма» порівняно зі словом «світло» є контрастнішим і виразнішим, ніж слово «темрява». Бо «темрява» — це «1. Відсутність світла, освітлення; пільма, темнота...» [9, т. 10, с. 71], а «тьма» — це «1. Глибока, суцільна темрява... *Небо непомітно темніло разом із дощем, поки сірість не перейшла в тьму* (Г. Хоткевич); *Все було окутане чорною, непроглядною тьмою* (О. Гончар)...» [9, т. 10, с. 348].

У словниковій статті «старий — молодий» «Словника антонімів української мови» [7, с. 179–180] як антонімічні пари наведено «старість — молодість», «старість — юність» (у «силі» байки Григорія Сковороди «Кріт та Лінкс» зазначено: «Юність і старість, хворість і здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зима і літо — кожний стан, стать, і вік, і всяка живність має власні свої вигоди»), «старіти — молодіти».

У «Словнику синонімів української мови» читаємо, що «молодість» — це «період життя людини до зрілого віку, чий-небудь молоді роки, **юність, юнацтво, юнь, молодецтво розм. ...»** [8, т. 1, с. 842].

В одинадцятитомному словнику української мови так розмежовано значення слів «молодість» і «юність»: «молодість» — «1. Період життя від отрочства до зрілого віку; чий-небудь молоді роки; протилежне старість... *Все маєш: вроду, молодість, кохання... хутко будеш мати і шану, належну командоровій дружині* (Леся Українка)...» [9, т. 4, с. 787]; «юність» — «1. Період життя людини до зрілості, коли відбувається нагромадження й розвиток життєвих сил організму; молодість... *З батьківською ніжністю дивився капітан Дорошенко на хлопця... У ньому, притихлому й трохи соромливому, впізнав капітан свою давню юність* (О. Гончар); *До Маріуполя я потрапив випадково... То було давно — на світанку літературної юності* (Ю. Смолич)...» [9, т. 11, с. 614]. На нашу думку, відмінність між іменниками «молодість» і «юність» легше зрозуміти, якщо порівняти прикметники «молодий» і «юний». Бо «молодий» — це «1. Який має небагато років, не досяг зрілого віку... *Отак на улиці під тином Ще молодий кобзар стояв* (Т. Шевченко)...» [9, т. 4, с. 786], а «юний» — «...дуже молодий... *З грюкотом влетів юний моряк-фронтовик...*» [9, т. 11, с. 613].

Використовуючи лексему «юність» (не «молодість») у байці «Кріт та Лінкс» (Лінкс, який «має настільки гострий зір, що проглядає землю на кілька аршинів», насміхається зі сліпоти Крота, який «сліпий, як ніч без місяця» [6, с. 118–119]), на нашу думку, автор акцентує на тому періоді життя людини, коли відбувається розвиток життєвих сил організму, порівнює цей період зі «старістю». Зауважує, що «віковічна правда блаженної натури ніколи не образить... кожний... вік... має власні свої вигоди...» [6, с. 119]. У «силі» цієї байки читаємо протиставлення «хворість–здоров'я». Автор не використовує лексему «хвороба», а вживає семантично виразнішу «хворість», яку словник синонімів подає у словниковій статті лексеми «хвороба» після слів «захворювання», «недуга»

[8, т. 2, с. 840], «Словник української мови» наводить такі приклади: *«Голоду в тому краю не буває, ні хворостей лютих, що завдають стільки горя і клопоту людям нещасним; В години хворості всяка смертна людина, лежачи в самотині, згадує все пережите»* [9, т. 11, с. 46].

У «силі» байки «Соловей, Жайворонок та Дрізд» Григорій Сковорода як антоніми використовує слова «добрий — лихий» («Найбільша неспорідненість — між добрим і лихим серцем»), які «Словник антонімів української мови» наводить як антонімічну пару у словниковій статті «добрий — злий» [7, с. 89].

«Словник синонімів української мови» пояснює, що «злий» — «який недобррозичливо, неприязно, нечуйно або вороже ставиться до інших, **недобрий, поганий, лихий, злісний, злобний, озлоблений, злостивий, злосливий...**» [8, т. 1, с. 613].

В одинадцятитомному словнику української мови так розмежовано значення слів «злий» і «лихий»: «злий» — «1. Сповнений злості, ворожнечі, недобррозичливості; протилежне добрий (про людину)... *Вона тільки блиснула на неї злими маленькими чорними очима* (І. Нечуй-Левицький)... 2. Викликаний, проинятий злістю, злорадством, недобррозичливістю... *Вода все сполоще, лиш злого слова ніколи...* 3. Який завдає надзвичайно тяжких страждань, мук, неприємностей; жорстокий... *Вчителю шановний! Ви не одійдете від мене в гніві, не завдасте такої злої кари мені за необачність мого сина* (Леся Українка)... 4. Поганий, несприятливий (про час)... *Зле безталання зустрінеться всюди, І на шляху і без шляху* (Т. Шевченко)... 5. Який досяг найвищого ступеня у своєму вияві; сильний, лютий... *Їх очі стрілись на мент, як кремінь і кресало у злій боротьбі* (М. Коцюбинський)...» [9, т. 3, с. 592–593]; «лихий» — «1. Який чинить лихо, здатний чинити лихо... *Лихі, мабуть, люди ці Книши?* (Марко Вовчок)... 2. Який сердиться, лютує; сердитий, лютий... Який виражає недобрі наміри... *Лихі усмішки ледь-ледь пробилась на хліборобських обличчях* (М. Стельмах)... 3. Сповнений лиха, страждання... *Якось мені в атаці довелося в лиху біду попасти* (О. Гончар)...» [9, т. 4, с. 496–497].

У байці «Соловей, Жайворонок та Дрізд» Соловей звертається до Жайворонка, що з ним товаришуватиме, якщо той житиме у саду, а Жайворонка каже Солов'ю, що буде щиро його прихильником, коли той житиме у степу. Соловей відповідає, що степ — його погибель, а Жайворонка каже, що сад — його смерть. На допомогу приходить Дрізд: «Не шукай того, що тобі до вподоби, але те, що корисно твоєму другові...» [6, с. 126]. У «силі» байки зазначено: «...найбільша неспорідненість — між добрим і лихим серцем. Жайворонка з дроздом та солов'єм товаришувати може, але з яструбом чи нетопиром — ні... «Схожого до схожого наближає Бог» [6, с. 127].

У словниковій статті «багач — бідняк» «Словника антонімів української мови» як антонімічні пари наведено «багатий — бідняк»; «багатир — бідняк»; «багатий — бідний» [7, с. 41]. Антонімів «багатий — жебрак» (у «силі» байки «Жаби» зазначено: «Який безлік багатіїв щодня перетворюється на жебраків...») цей словник не подає.

Як читаємо у «Словнику синонімів української мови», «бідний» — «який відзначається бідністю, властивий біднякам», синоніми «**убогий підсил., злиденний підсил., мізерний підсил., нужденний підсил., жалюгідний підсил.,**

жебрацький підсил.» т. 1, с. 59. А «жебрак» — це «людина, яка живе з милостині» [8, т. 1, с. 492].

Одинадцятитомний словник української мови пояснює, що «бідняк» — «бідна, убога, незаможна людина; протилежне багач...» [9, т. 1, с. 178], а «жебрак» — «1. Людина, яка живе з милостині; старець... 2. Дуже бідна людина... *Хата, до котрої ми зайшли, то була напіврозвалена — стара кучка, житло старого діда жебрака* (І. Франко)... *Тебе хочуть сватать богатирі, а не такі жебраки, як ми самі* (І. Нечуй-Левицький)» [9, т. 2, с. 517].

У байці «Жаби» розповідається, що висохло озеро і Жаби пострибали шукати собі нового житла. Найшли величезне озеро. Лише одна Жаба вирішила жити у джерелі, пояснюючи, що «озеро може, як і попереднє, висохнути» [6, с. 111]. У «силі» байки зазначено: «Всяке багатство може висякнути й висохнути, як озеро, лише чесне ремесло зостається непослабним джерелом небагатого, але безпечного існування. Який безлік багатіїв щодня перетворюється на жебраків... І недаремно Платон сказав: «Усі королі — з рабів, а всі раби походять з королів»... всіх наук голова, око й душа — це навчитися жити порядним життям, заснованим на законі віри й Божого страху, як на відправному пункті...» [6, с. 111].

Антонімічна пара «багач — жебрак», на нашу думку, є влучнішою і контрастнішою, ніж «багач — бідняк», бо «багача» порівняно не просто з бідною людиною, а дуже бідною людиною, яка живе з милостині. А ще вживання поряд протиставлення «король — раб» (людини, яка «має владу над ким-небудь; володарює» [9, т. 4, с. 297] і людини, яка «позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебуває у повній власності свого володаря» [9, т. 8, с. 424]) додає «силі» байки більшої виразності й повчальності [4].

Висновки. Отже, антонімічні протиставленні в «силі» байок Григорія Сковороди у контрастній формі характеризують поняття і явища дійсності, підсилюючи виражальні можливості тексту, сприяють ясності вираження думки.

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти [Електронний ресурс] : дис. ... д-ра наук : 10.02.01 — 2009 / Бобух Надія Миколаївна. — Режим доступу : www.lib.ua-ru.net
2. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. / А. О. Капелюшний. — Львів : ПАІС, 2007. — С. 81.
3. Культура української мови : довідник / [С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін. ; за ред. В. М. Русанівського]. — К. : Либідь, 1990. — 304 с.
4. Ріпей М. Антонімічні протиставлення в «силі» байок Григорія Сковороди / Марія Ріпей // Григорій Сковорода : наук. праці / [упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський]. — Львів : «СПОЛОМ», 2013. — С. 172–179.
5. Семчишин М. Тисяча років української культури. — [2-ге вид.] / Мирослав Семчишин. — К. : АТ «Друга рука» МП «Фенікс», 1993. — 550 с.

6. Сковорода Г. Твори : [у 2 т.] / Григорій Сковорода. — К. : АТ «Обереги», 1994. — Т. 1. — 528 с.
7. Словник антонімів української мови / [за ред. Л. С. Паламарчука]. — [2-ге вид., доп. і випр.]. — К. : Довіра, 2001. — 275 с.
8. Словник синонімів української мови : [у 2 т.] / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. — К. : Наук. думка, 2001.
9. Словник української мови : [в 11 т.]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
10. Солганик Г. Я. Що таке «мова газети»? / Г. Я. Солганик // Особливості мови і стилю засобів масової інформації / [А. П. Коваль, Г. Я. Солганик, О. Ф. Пінчук та ін.]. — К. : Вид-во при Київ. держ. ун-ті Вид. об'єднання «Вища шк.», 1983. — С. 22.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ]. — [4-те вид., стер.]. — К. : Вища шк., 2003. — С. 11.

**ANTONYMIC OPPOSITIONS
IN «FORCE» OF HRYKHORIY SKOVORODA'S FABLES
AS A MEANS OF VERBAL EXPRESSION**

Mariya Ripey

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine

E-mail: maria-kr@ukr.net

Antonymous oppositions in the «force» Gregory Skovoroda fables as a means of verbal expression are considered. On the basis of reference books the antonymous pairs «light–dark», «old age–adolescence», «good–evil», «rich man–beggar» analyzed.

Key words: antonymous pair, language expressiveness, dictionary article.

**АНТОНИМИЧЕСКИЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ
В «СИЛЕ» БАСЕН ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
КАК СРЕДСТВО РЕЧЕВОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ**

Мария Ріпей

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина

E-mail: maria-kr@ukr.net

Рассматриваются антонимические противопоставления в «силе» басен Григория Сковороды как средство речевой выразительности. На основании справочной литературы анализируются антонимические пары «свет–тьма», «старость–молодость», «добрый–злой», «богатеи–нищий».

Ключевые слова: антонимическая пара, языковая выразительность, словарная статья.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013